

A MAGYAR NYELVŰ MŰSZAKI TERMINOLÓGIA A 19. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL 1920-IG

THE HUNGARIAN LANGUAGE TECHNICAL TERMINOLOGY FROM THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY UNTIL 1920

Zabóné Varga Irén

Óbudai Egyetem, Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar, Anyag- és Gyártástudományi Intézet, Cím: 1081, Magyarország, Budapest, Népszínház utca, 8.; Telefon / Fax: +361-666-5386, zabone.iren@bgk.uni-obuda.hu

Abstract

This study is the second article of a series consisting of three parts. In the first part of the series we presented the methods, possible analyses and linguistic approach of the terminology of technology and natural science. Using the previously established categories, in this article we closely examine the most important publications relating to the topic; journals, dictionaries, etc. from the latter half of the 19th and the first decades of the 20th century. At the end of the article we present a two-part study by Vilmos Gyáros, published in 1919, in which the author, an engineer himself, analyzes the state of the Hungarian language of technology and terminology then, based on linguistic criteria.

Keywords: *technical language, terminology, creating terms*

Összefoglalás

A tanulmány egy három részből álló sorozat második cikke. A cikksorozat első részében bemutattuk a természettudományos és műszaki szaknyelv és terminológia nyelvészeti megközelítési és elemzési lehetőségeit, módszereit. Ebben a cikkben a korábban megismert kategóriák alapján megvizsgáljuk a 19. század második felének és a 20. század első két évtizedének a legfontosabb, témába vágó kiadványait, például folyóiratokat, szótárakat, stb. A cikk végén Gyáros Vilmos 1919-ben megjelent, két részből álló tanulmányát mutatjuk be, amelyben a mérnök szerző nyelvészeti szempontok alapján elemzi a magyar műszaki szaknyelv és a terminusok aktuális állapotát.

Kulcsszavak: *szaknyelv, terminológia, terminusalkotás*

1. Bevezetés

A cikksorozat első részében alapvetően a német nyelvű szakirodalomra támaszkodva bemutattuk a természet-tudományos ill. a műszaki szaknyelv és terminológia nyelvészeti megközelítési valamint elemzési lehetőségeit, módszereit. Ebben a cikkben a korábban megismert kategóriák alapján megvizsgáljuk a 19. század második felének és a 20. század első

két évtizedének a legfontosabb, témába vágó kiadványait. Az adott időszakban a természet-tudományokat és műszaki tudományokat művelő szakemberek egyre többet foglalkoztak saját szakterületük megfelelő magyar nyelvű terminológiájának kialakításával. Ezek a munkálatok azonban sokszor nehézségekbe ütköztek. Ennek oka részben az volt, hogy a szakemberek különböző csoportjai más-más módszereket tartottak alkalmasnak az

idegen nyelvű terminusok magyar megfelelőinek kialakításakor (pl. tükörfordítással vagy szóteremtéssel képzett szakkifejezések). Másrészt nagyon kevés olyan nyomtatott folyóirat és szótár jelent meg, amelyek segítségével az azonos szakterületen dolgozó szakemberek megismerhették volna a szakterület összes, aktuálisan használt szakkifejezését. Ezek ismeretében lehetőség nyílt volna egy olyan szakmai vitára, melynek során ki tudták volna választani a minden szempontból leginkább megfelelő megnevezéseket. Bár a címben megjelölt időszakban több ígéretesnek tűnő kezdeményezés is elindult különböző szakterületeken és helyeken, de ezek sajnos nagyon csekély eredménnyel jártak.

2. Az 1860-as évek

Az 1860-as években három olyan dolog történt, amelyek hosszú ideig hatással voltak a magyar természettudományos és műszaki szaknyelv és terminológia fejlődésére.

Az egyes szakterületek szókincsével foglalkozó rendszerezett munkálatok megkezdéséhez szükség volt arra, hogy a természettudományos és műszaki szakemberek, valamint a nyelvészek közös tudományos álláspontra jussanak. A téma fontosságát jelzi, hogy a Magyar Tudományos Akadémia matematikai és természettudományi szekciójának tagjai előtt Szabó József levelező tag 1861. május 13-án előadást tartott *Magyarítás a természettudományokban, s különösen annak gyakorlati jelentősége* címmel, amely később nyomtatásban is megjelent. Sőt a téma jelentőségére tekintettel a nyelvtudományi osztály június 3-án egy egységes akadémiai állásfoglalást hozott nyilvánosságra az idegen szakkifejezések magyarra fordításával kapcsolatban: „Kívánatos, hogy minden tudományok műszavai (terminológia) a jelzendő tárgyak

jelentését szabatosan kifejezőleg s a nyelv szabályai kellő tekintetbe vételével megmagyaríttassanak. Ellenben: A tudományok terjeszthetősége érdekében nem kívánatos, hogy a tudományok műnevei (nomenclatura, onomasticon) általában megmagyaríttassanak.” [1]

A német nyelvű terminológia mellett a német műszaki szaknyelv szintaxisa is erős hatással volt a kialakuló magyar műszaki szaknyelvre. Az 1860-as években a kultúrpolitikai enyhülés következtében az addig használt német nyelvű tankönyveket rohamtempóban magyarra fordították. [2] Emiatt az új tankönyvek és az oktatáshoz használt szakirodalom a szintaxist tekintve erősen magukon viselték a német nyelv hatását

A kiegyezés évében, 1867-ben megalakult a *Magyar Mérnök Egylet*, amely 1871-től *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet* néven működött tovább. Ez a szervezet a ma is létező Magyar Mérnöki Kamara elődje. Már az alapítás évében elindítottak egy periodikát *Közlöny* címmel. A szerkesztők a második számtól kezdve az egyes kiadványokban külön részt biztosítottak a különböző műszaki szakterületek szókincsének bemutatására *Műszók/Műkifejezések* címmel. Ennek bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „Szabadjon tehát reménylenünk, hogy olvasóink e rovatot oly figyelemmel fogják kísérni, minőt a cél, technikai irodalmunk fejlődésének elősegítése, megérdemel, szabadjon olvasóinktól reménylenünk, hogy az észrevételek, helyreigazítások, javaslatok beküldésével a „Közlöny” szerkesztőségét olyan kellemes helyzetbe hozandják, hogy így nemsokára egy országos megállapodásra fektetett technikai magyar műszótár megjelenését fogja hirdethetni”. [3]

3. A korszak jellemző szövegfajtái

A korábban megismert Göpferich-féle szövegtipológia szinte minden szövegfajtája megtalálható a tárgyalt korszakban is.

A *jogi-szabványosító szövegek* közé tartozó szabványok 1868-tól jelentek meg írott formában. Ezek ágazati szabványok voltak, amelyekben a tárgyi szabványosítás leírására használt terminusok az adott szakterületen egyöntetűen elfogadott szakkifejezéseket voltak. Ezeket az ágazati szabványokat az adott szakterület szakemberei alkották meg ágazati egyesületek keretei között.[4] Magyar nyelven megfogalmazott szabadalmak bejegyzésére 1896-tól volt lehetőség, ebben az évben hozták létre a *Szabadalmi Hivatal* is.[5] Ezen dokumentumok esetében is szakmai konszenzuson alapuló, irányadó magyar nyelvű terminushasználatról beszélhetünk.

A *fejlődésorientált-aktualizáló szövegek* közül a szakfolyóiratokban megjelent cikkek voltak a legfontosabbak ebben a korszakban. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet *Közlönyének* füzetei például több tanulmányt tartalmaztak, amelyek általában műszaki újdonságokat, ezek gazdasági vetületeit és a műszaki oktatást mutatták be. A *Szemle* rovatban más magyarországi és külföldi szakfolyóiratokban megjelent cikkeket lehetett magyarul olvasni. *Vegyesek* címmel műszaki újdonságokról adtak hírt rövid beszámolók formájában. A szakemberek számára ezek a cikkek fontos szerepet játszottak saját szakterületük szaknyelvének és terminológiájának egységesítése szempontjából.

A *didaktikus-tanító szövegek* csoportjából a különböző szintű oktatási intézményekben használt tankönyvek szerepe volt a legjelentősebb a már létrejött magyar nyelvű műszaki terminológia terjesztése szempontjából. Az egyes szakterületek leendő szakemberei ezekből a tankönyvekből sajátították el a

munkájukhoz tartozó ismeretek mellett a szaknyelvet és a terminusokat is.

Az *ismeretösszefoglaló szövegek* szerepe az adott korszakban még nem nagyon jelentős. Ekkor láttak napvilágot a Pallas és a Révai Nagylexikonok, ahol tudós szerzők bevonásával készítettek eredetileg magyar nyelven a szócikkeket. Ezek a szócikkek elsősorban a laikus érdeklődők számára közvetítettek szakmai ismereteket a megfelelő terminusok használatával.

4. Szótárak

Ahogy a cikksorozat előző részében láttuk, a 19. század első felében már megjelentek nyomtatásban kisebb szótárak, amelyek egy-egy szakterület szókincsét dolgozták fel. A század második felében egyre gyakrabban merült fel az igény, hogy egy több szakterületet átfogó műszaki nagyszótár kiadására is szükség lenne. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet *Közlönyében* elsősorban *Lauka József* és *Ney Béla* próbálta szorgalmazni a nagyszótár mielőbbi összeállítását, ez azonban különböző indokok miatt mégsem valósult meg.

Ebből az időszakból említésre méltó *Acsády Jenő* mérnöknek közvetlenül a század elején megjelent *Műszaki szótár I., II.* című kétkötetes munkája, és *Simonyi Zsigmond* nyelvésznek, a *Magyar Nyelvőr* akkori főszerkesztőjének 1906-ban megjelent *Középkolai műszótár* című kötete.

5. Gyáros Vilmos cikkei

Korábban a *Közlönyben* általában egy adott szakterület új, magyar nyelvű szakkifejezéseit gyűjtötték össze és írtak róluk véleményt. *Gyáros Vilmosnak* 1919-ben *Szaknyelvünk magyarságáért* címmel két részes cikke jelent meg ugyanitt, amelyben mérnöki és nyelvészeti megközelítésből vizsgálja a már meglévő

terminusokat, a cikk második részében pedig konkrét javaslatokat fogalmaz meg a megfelelő terminusképzésre vonatkozóan.

Az első cikkben Gyáros olyan szempontok szerint vizsgálja meg a magyar nyelvet, amelyek fontosak a megfelelő terminusok képzéséhez, például a szavak rövidege, szóképzési lehetőségek, összetett szavak képzése. A vizsgálat összehasonlító jelleggel kiterjed más nyelvek (német, angol, francia és olasz) műszaki szakszókincsére is. A példákban bővelkedő összehasonlítás végén a szerző megállapítja, hogy a magyar nyelv alkalmas a nyelv saját szabályainak megfelelően képzett terminusok kialakítására, ezzel egyidejűleg azonban erősen kritizálja a még mindig jelentős német hatást.

Ezt követően Gyáros a szóalkotás törvényszerűségeivel kapcsolatban összefoglalóan megállapítja: „Minden kifejezésben alakot és tartalmat különböztethetünk meg. Az alaknak ismét két kategóriája van: a külső és a belső alak. A külső alak a szó nyelvtani felépítését jelenti, a belső alak pedig azt a logikai viszonylatot, mely a kifejezendő fogalom és a kifejezéshez felhasznált nyelvtani szóanyag között fennáll.”[6] A szerző a szak kifejezésekre vonatkozó legfontosabb követelményeket is felsorolja, például a szó nyelvtani szempontból kifogástalan képzésű, kifejező, könnyen felidézhető, rövid, könnyen ejthető és rövidítésre alkalmas legyen. Kifejezőnek tekinti a szerző a szakkifejezést, ha félreérthetetlenül utal egy fogalomra vagy tárgyra, azonban rögtön hozzáteszi azt is, hogy csak mondatbeli összefüggése tudja egyértelműen meghatározni az aktuális jelentését. Ez a gondolat majd csak évtizedek múlva jelenik meg a terminológiával foglalkozó nyelvészeti szakirodalomban.

Gyáros Vilmos részletes elemző és összefoglaló cikke nem csak a magyar

műszaki szaknyelv megfelelő fejlődése szempontjából fontos. A fogalom alapú megközelítés és a Gyáros által itt bevezetett kutatási szempontok és eredmények megtalálhatóak Eugen Wüster korábban említett, 1931-ben megjelent disszertációjában is, amelyet a mai napig a terminológiatudomány alpművének tekintenek.

6. Következtetések

A műszaki szakterületek jelenleg is tartó rohamos fejlődését a nyilvánosan rendelkezésre álló szótárak és terminológiai adatbázisok nem tudják követni. Ezért például a technikai újításokról szóló szövegek értelmezésekor és fordításakor a fordítónak gyakran saját magának kell a magyar szakszót megalkotni. A megfelelő szakszó létrehozásához a szakemberekkel folytatott konzultáció mellett nagyon hasznos lenne egy hasonló terminológiai kutatás elvégzése az aktuálisan használt műszaki szókincre vonatkozóan. Ennek eredményeit jól lehetne használni a fordítás mellett az oktatásban is, és bizonyos képzési típusúak kiküszöbölhetőek lennének.

Szakirodalmi hivatkozások

- [1] Szabó J.: *Magyarítás a természettudományokban s különösen annak gyakorlati jelentősége*. Akadémia, Pest, 1861, 3.
- [2] Klár J., Kovalovszky M.: *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései*, MTESZ, Budapest, 1955, 18-23. oldal
- [3] <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1867-167-180.pdf>
- [4] Pónyai Gy.: Szabványosítás és terminológia. *Magyar terminológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 3. kötet 1. szám, 4.
- [5] <http://tortenet.szhn.gov.hu/xmlpatch4e95.html>
- [6] <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1919-211-215.pdf>